

**Koronavirüs Salgını ve Toplumsal Değişme: Doğa,
Minopticon, Thanatos, Mustafa Solmaz, Çizgi Kitabevi,
Konya, 2023, 224 s. ISBN: 978-625-396-087-2**

Dünya Sağlık Örgütü, 2019 yılının Aralık ayında ilk olarak Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan ve ardından kısa bir zaman dilimi içerisinde tüm dünyaya yayılan, bilimsel adıyla SARS-CoV-2, hastalık tanımlamasıyla Covid-19, yani "yeni tip Koronavirüs" sebebiyle 12 Mart 2020 tarihinde "pandemi" ilan etmiştir. Koronavirüs kaynaklı oluşan salgının en büyük etkisi hiç şüphesiz ki milyonlarca insanın hastalığa yakalanmasının ardından on binlerce insanın ölümü olmuştur. Ancak bu durumun yanı sıra küresel bir salgın anlamına gelen pandeminin ilanı, toplumsal hayatın her alanında önemli değişimler yaratmıştır. Virüsün yayılımının azaltılabilmesi, hastalığın ve bulaşın engellenmesi amacıyla alınan ulusal ve uluslararası tedbirler, herkesin söz konusu salgından farklı şekillerde de olsa etkilenmesine sebep olmuştur. Bu çalışmada, merkezi problemi pandemi şartlarının yarattığı toplumsal değişimler olan "Koronavirüs Salgını ve Toplumsal Değişme: Doğa, Minopticon, Thanatos" kitabının incelemesi yapılmaktadır. Söz konusu kitap Doç. Dr. Mustafa Solmaz tarafından yazılmış ve ilk basımı Ekim 2023'te Çizgi Kitabevi tarafından yapılmıştır. Kitap, en genel anlamıyla Koronavirüs salgınının pandemiye dönüşmesi ve pandemi şartlarının oluşturduğu toplumsal değişme unsurlarını konu edinmektedir.

Eser birbiriyle ilişki içerisinde olan ve bütünsellik açısından belirli bir kurguya hizmet eden yedi bölümden oluşmaktadır. Kitabın bölüm başlıkları sırasıyla şu şekildedir: "Koronavirüs Salgını, Çevresel Riskler ve Sosyal Teori", "Toplumsal Değişme ve Afet İlişkisi, Koronavirüs Salgınının Neden Olduğu Dönüşümler", "İnsanın İnsana Yabancılaşmasından Balon Sosyalleşmeye, Koronavirüs ve Toplumsal Etkileri", "Koronavirüs ve Gündelik Hayat", "Kontrollü Sosyalleşme", "Minopticon veya Azınlığın Çoğunluğu Dijital Uygulamalarda Zorunlu Gözetlemesi", "Avrupa'da Değil, Dünyada; Devrimin Değil, Ölümün Hayaleti Dolaşıyor". Yazarın başlık seçimleri, özgün olmasının yanı sıra yer yer bazı klasik sosyoloji metinlerine de gönderme yapmaktadır. Eser sistematik yönden oldukça iyi kurgulanmış olup birbiriyle ilişki içerisinde olan başlıklar bir araya geldiğinde bir bütünlük oluşturmaktadır.

Kitabın ilk iki bölümü çalışmanın kuramsal ve kavramsal çerçevesi olarak yorumlanabilir. İlk bölüm, sosyolojiye temel teşkil eden teorilerin Koronavirüs salgınına açıklama ve anlama kapasitelerini tespit edebilme amacı taşımaktadır. Önde gelen teorilerden Eko-Marksizm, Durkheimci Yeni Ekolojik Paradigma, Weberci Ekolojik Rasyonalite ve özellikle Beck ve Giddens'tan hareketle Risk Toplumu kavramsallaştırmalarına bu bölümde yer verilerek ilgili teorilerin salgın koşullarını açıklama potansiyelleri sorgulanmıştır. Bu tartışmadan hareketle

yazar, sosyoloji teorilerinin doğal ve çevresel süreçlerle yüzleşmesi ve bu bakımdan kendisini güncellemesi gerektiği sonucuna ulaşmaktadır. İkinci bölümde ise yazar, sosyal teorilerin toplumsal değişmeyi açıklama biçimleri üzerine odaklanarak konuya ilişkin geniş bir kuramsal ve kavramsal çerçeve sunmaktadır. Bu bölümde toplumsal değişmeye ilişkin gerek yapısalcı ve çatışmacı makro değişim teorilerine, gerekse de sembolik etkileşimci paradigma çerçevesindeki birey odaklı değişim teorilerine yer verilmiştir. Daha sonra toplumsal değişmeye etki eden nüfus, din, eğitim, teknoloji, sosyal hareketler gibi birçok faktörün Koronavirüsle ilişkisi bakımından analizi gerçekleştirilmiştir. Bu bölümde teorik olarak toplumsal değişme ayrıntılı olarak ele alınmış ve Koronavirüs salgınının neden olduğu değişimlerin kuramsal çerçeve ile karşılaştırması yapılmıştır. Belirtmek gerekir ki yazar çalışmada yalnızca bir teori üzerinden karşılaştırma yapmamış, birçok teoriyi konu bağlamında sınyarak kapsamlı ve çok yönlü bir çalışma ortaya koymuştur. Yazar sunduğu geniş kuramsal çerçeve ile toplumsal hayatı açıklamaya muktedir görünen sosyoloji teorilerini, salgın süreci bakımından ayrı ayrı değerlendirmiştir. Bu yönüyle çalışma salt bir teoriye dayanmamakta; Koronavirüs salgını çoklu bir analize tabi tutulmakta ve realite ortaya konmaya çalışılmaktadır.

Toplumsal değişme ve salgın koşullarına ilişkin belirtilen ilk husus, toplumsal rutinin bozulmasıdır. Virüsün yayılma riskine karşı tüm dünyada kapanmalar gerçekleşmiş, bireylerin sokağa, pazara, alışveriş merkezlerine çıkmaları yasaklanmış ve insanların bir araya gelme biçimleri engellenmiştir. Bu süreç aynı zamanda insanların başka bir insanı tehlike kaynağı, “virüs yayan tedirgin edici öteki” olarak konumlandırmasına ve dolayısıyla insanın insana yabancılaşmasına sebep olmuştur. Yazarın belirttiği üzere Koronavirüs salgınının toplumsal değişmeye bir diğer etkisi ise politik sistemin üzerinde yarattığı değişimdir. Salgının insanlar üzerinde gözetimin artmasına yol açması, gündelik hayatın rutini önemli ölçüde sarsmıştır. Salgın; güvenlik güçlerinin, idari yöneticilerin, iktidarların toplumsal hayat içerisinde çok daha fazla görünür olmalarına sebep olmuştur. Başka bir deyişle, pandeminin öznesi olan insan sıkı bir gözetim altında olduğundan, gözetimi yapanların görünürlüğü artmıştır. Gözetimin görünürlüğü artıran, gözetleyenlerin varlığını belirginleştiren diğer etmenler ise HES vb. kodlar ile aşı pasaportu gibi uygulamalardır. Yazarın toplumsal değişme ile Koronavirüs ilişkisini iyi temellendirdiğini söylemek mümkündür. Zira, çok sayıda insanın az sayıda kimse tarafından gözetlenmesi, önemli bir toplumsal değişim unsurudur. Eserde, toplumsal değişme ve salgın koşullarına ilişkin belirtilen ikinci husus, salgın koşullarının dijitalleşmeyi artırmasıdır. Salgın, uzaktan eğitimi yaygınlaştırmış, Zoom, Google Meet gibi programlar tüm eğitim kademelerinde yaygın şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Dijitalleşme yalnızca eğitim alanında değil düğün, bayram ve cenaze merasimlerinde de kendisini göstermiştir. Bir araya gelemeyen insanlar, çeşitli sosyal medya araçları vasıtasıyla eski rutinlerini yeni yollar aracılığıyla gerçekleştirmeye çalışmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, salgın ve tam kapanma süreci özellikle “yabancılaşma” kavramı üzerinden ele alınmaktadır. Salgın döneminin “maske, mesafe, temizlik” sloganı, yazara göre bireylerin hem kendi bedenlerine hem de diğer insanların vücut bütünlüğüne yabancılaşmasına sebep olmuştur. Çünkü el, burun, ağız virüs yayan ve kapan organlar olarak öne çıkmıştır. Bu bakımdan insanın kendi bedenine yabancılaşması, örneğin tokalaşamamak, el sıkışmamak vb. durumlar birincil ve ikincil ilişkilerin zayıflamasına sebep olmuştur. Bu durum, esas olarak bireylerin gündelik yaşam pratiklerinin değişmesi anlamına gelmektedir. Bu açıdan “Koronavirüs ve Gündelik Hayat” bölümü, Koronavirüsün başka her şeyden daha çok insanların gündelik hayatlarındaki alışılmış yaşama biçimlerini etkilediği tespitine dayanmaktadır. Yazara göre, sıradan insanların yaşamlarında vazgeçilmez olan rutin, salgın şartlarında yapıbozuma uğramıştır.

Pandemi döneminin ilerleyen süreçlerinde kapanmaların kademeli olarak esnetilmesi, kitabın beşinci bölümünde “Kontrollü Sosyalleşme” başlığı altında incelenmektedir. Yazar, bu dönemde yine kuralların ve yasakların egemen olduğunu; sokaklarda, alışveriş merkezlerinde, iş yerlerinde eskisi gibi olmayan, salgın şartlarının gerektirdiği yeni düzenlemelerin uygulandığını ifade etmektedir. Tüm metin genelinde bakıldığında yazar akıcı, anlaşılır, sade bir dil kullanmıştır. Konunun güncelliği ve pandeminin öznesi olmuş her bireyi ilgilendirmesi bakımından, yazarın metni kaleme alırken sade bir dil kullanması okuyucu kitlesini genişletebilecek olumlu bir yönü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Eserin esas iddiaları ve ayırt edici vasıfları, altıncı ve yedinci bölümlerde ortaya çıkmaktadır. Bu iki bölüm, kitabın en güçlü yönlerini oluşturmaktadır. “Minopticon veya Azınlığın Çoğunluğu Dijital Uygulamalarda Zorunlu Gözetlemesi” başlığını taşıyan altıncı bölüm, yazarın tüm kitap boyunca vurguladığı gözetim kavramını tüm detaylarıyla incelemektedir. Yazar, salgın döneminde ulusal hükümetler ve uluslararası örgütler tarafından alınan kararların ve uygulamaların, en temelde gözetim boyutuna odaklanmakta, salgın dönemi uygulamalarının, gözetimi çok büyük bir oranda artırdığını ifade etmektedir. Bu bakımdan ilgili literatürdeki Panopticon, Superpanopticon, Sinopticon ve Omnipticon kavramlarını ayrıntılı bir şekilde analiz etmiştir. Ancak yazara göre bu kavramların hiçbiri, salgın döneminde uygulanan gözetim anlayışını tam manasıyla açıklayamamaktadır. Bu bakımdan yazar, salgın dönemindeki gözetim anlayışı için “minopticon” kavramını geliştirmiştir. Minopticon kavramı, dijitalleşme, azınlığın gözetimi ve zorunluluk olmak üzere üç unsur barındırmaktadır. Dolayısıyla Minopticon, dijital olanakları kullanan azınlığın, çoğunluğu zoraki gözetlemesidir. Burada *min* hecesi, çoğunluk değil azınlık tarafından gözetlemenin yapıldığını ifade ederken *opticon* ise panopticon’un zorunluluğu ile *sinopticon*’un dijital gözetimini ifade etmektedir. Bu bakımdan kitabın en dikkat çeken yanı, tüm dünyanın içerisinde geçtiği bir süreç olan pandemi dönemine ilişkin, gözetim ekseninde yeni bir kavram üretmesidir. Yazar, “*minopticon*” kavramını literatüre kazandırarak önemli bir katkıda bulunmuştur.

Kitabın yedinci ve son bölümü, başlığında Karl Marx ve Friedrich Engels'in Komünist Manifestosunda geçen "Avrupa'da bir hayalet dolaşiyor: Komünizm hayaleti" sözüne atıf yapan "Avrupa'da Değil, Dünyada; Devrimin Değil, Ölümün Hayaleti Dolaşıyor" başlıklı bölümdür. Yazar bu bölüme bir soruyla başlamaktadır. "Havayolu uçuşlarının durdurulması, her türlü ticari faaliyetin askıya alınması, uzaktan eğitime geçilmesi, kapanmalara gidilmesi vb. daha birçok deneyimi gerekçelendirecek, bunları açıklayacak, onların temelinde yer alacak şey acaba ne olabilir? Bütün bu değişimlerin, dönüşümlerin, görünümünün altında yatan ve onları açıklayan şey nedir?" (s. 201). Yazara göre bu sorunun cevabı, yani tüm bu değişim ve dönüşümlerin altında yatan ve onları kabul etmemizi açıklayacak olan şey hiç kuşkusuz ki "ölüm korkusu"dur. Alınan tedbirlere ölüm korkusundan, ölüm ihtimalinden dolayı katlanılmıştır. Bu önlemlerin gerçekten işe yarayıp yaramadığı ayrı bir inceleme konusudur. Fakat yazarın çalışma kapsamında asıl yoğunlaştığı şey, ölüm korkusundan hareketle salgını anlamaktır. Burada, salgın dönemine yönelik açıklamalarıyla öne çıkan iki ismin, Agamben ve Zizek'in fikirlerini tartışan yazar, daha sonra ölümü Hegel'in Köle-Efendi diyalektiği bağlamında ele almaktadır. Son olarak ise yazar, Koronavirüsün yaydığı ölüm kaygısını Freud'un Thanatos kavramı bağlamında değerlendirmektedir. Freudcu bir okuma ile yazar, Koronavirüs salgınında alınan önlemleri uygulamanın, yasaklara ve kısıtlamalara uymanın nedeninin, virüs sebebiyle ölümden kurtulmak olduğunu iddia eder. Ona göre insan olmanın gücü dahilinde olay şey, parçasal olarak an'ın mümkün merteye uzatılmasıdır. Diğer bir deyişle, ölümü ertelemektir. Yazarın, Koronavirüs salgını ve ölüm korkusu ilişkisini anlatırken birçok ismin muhtelif fikirlerine yer vermesi, çalışmanın kapsamının genişliğini göstermektedir. Eser oluşturulurken detaylı bir literatür incelemesinin yapıldığı izahıta varestedir. Bu durum kaynakçadan anlaşılabilceği gibi, aynı zamanda Freud'dan Zizek'e, Hegel'den Gılgamış'a adı geçen psikolog, sosyolog, filozof ve tarihçinin söz ve fikirlerinin eserde mündemîç olması, yararlanılan kaynakların zenginliğini ortaya koymaktadır.

Kitabın başlığında geçen "Doğa", "Minopticon" ve "Thanatos" kavramları, esere bütünsel olarak bakıldığında anahtar kavramlar olarak ön plana çıkmaktadır. Eserde doğa kavramı, sosyal bilimlerin ve ana akım sosyoloji geleneklerinin üzerine pek düşmediği, yoğunlaşmadığı bir alan olarak değerlendirilmekte ve artık doğanın ve çevrenin sosyolojinin konusu hâline gelmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Minopticon kavramı ise, eserin bütününde göze çarpan gözetim olgusunu pandemi koşulları içerisinde düşünmenin bir ürünü olarak yazar tarafından üretilmiştir. Thanatos ise, özellikle son iki bölümde vurgulanan, pandemi sürecinin tüm kısıtlayıcı ve cezalandırıcı eylemlerinin gerekçesinin ölüm korkusu olduğu fikrini vurgulayan bir kavramdır.

Eserin diğer güçlü yanları, yaşadığımız döneme ilişkin eleştirel bir bakış açısı getirmesi ve realiteyi tüm veçheleriyle ortaya koymaya çalışmasıdır. Yazarın diğer çalışmaları incelendiğinde, birçok eserinde güncel problemlerin konu aldığı görülmüştür. Ayrıca eserde Koronavirüsün birçok teori ve kavramla ilişkisi ele

alınarak okuyucuya çok yönlü bir analiz sunulmaktadır. Yazarın çok yönlülüğünü ortaya koyan bir başka husus; eserde felsefe, tarih, sosyoloji gibi bilimsel disiplinlerden yararlanılmakla birlikte destanlardan, politik aktörlerin basın toplantılarından, gazete haberlerinden de yararlanarak disiplinler arası bir inceleme gerçekleştirmiş olmasıdır. Kitap bu bakımdan alana ilişkin geniş bir kaynakçaya sahip olup, kitabın kendisi de alana sunulmuş kapsamlı bir kaynaktır. Sonuç olarak; eser, zaman zaman tekrara düşmesiyle olumsuz eleştiriye matuf olsa da; eserin dil ve anlatım bakımından sade ve akıcı olması, başlıklar ve içerikleri bakımından bütünsellik ve sistematiklik taşıması, multidisipliner zengin kaynak içeriği, neden-sonuç ilişkilerinin isabetli temellendirilmesi ve sosyal bilimler literatürüne yeni bir kavram getirmesi yönleriyle oldukça değerli ve faydalı bir eser olarak değerlendirilmek mümkündür.

Abdulkadir İNCE

İnönü Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi

Sosyoloji Bölümü, Araştırma Görevlisi

abdulkadir.ince@inonu.edu.tr

ORCID: [0000-0003-0939-3392](https://orcid.org/0000-0003-0939-3392).